

KOPPI KÁROLY – KÍSÉRLET A GÖTTINGENI MODERN TÖRTÉNETTUDOMÁNY METODIKÁJÁNAK MAGYARORSZÁGI MEGHONOSÍTÁSÁRA*

A Tudósok akcióban. A tudományos praxis és a tudós alakja a 18. században című, 2013-ban megjelent tanulmánykötet¹ a 18. századi tudós profilját rajzolja meg, elsősorban a göttingeni Georgia Augusta professzorainak vizsgálata alapján. E 18. századi, göttingeni mintákon nyugvó tudósi profil hat alapvonás/fejezet mentén épül fel:

1. Felemelkedés és ismertté válás: a tudós mint karrierépítő
2. Olvasás és mérlegelés: a tudás megszerzése és szelekciója
3. Megfigyelés és reagálás: a jelenben mozgó tudós
4. Publikálás és kommunikáció: a tudás megjelenítése és terjesztése
5. Megfigyelés és kísérletezés: tudástermelés
6. Tanácsadás és szolgálat: a szakértői szerepkör.

Az alábbiakban e hat szempontot fogom felhasználni arra, hogy igazoljam: ezt a mintát tudatosan és sikeresen követte Koppi Károly (1744–1801) piarista történetészprofesszor, és ezáltal vált a göttingeni inspirációt percipálva a magyarországi tudásáramlás szempontjából meghatározó, szemléletformáló tudóssá.

Felemelkedés és ismertté válás: a tudós mint karrierépítő

Koppi Károly tudományos életműve jól mutatja azt a váltást, ahogyan egy szerzetesrendi pályából modern tudóskarrier válik. E folyamatot reprezentálja a Koppi által alkalmazott koncepciózus, göttingeni-európai mintákat követő,² kapcsolatépítő stratégia.

Ha Koppi Károly tudós kapcsolatrendszerét kiadott levelei – azaz a Palásthy Mártonnal folytatott levelezése (1780–1783)³ – alapján rekonstruáljuk, kiegészít-

---

* Jelen tanulmány megírását, a kutatások finanszírozását az NKFIH 119577 számú projekt tette lehetővé.

¹ *Scholars in Action. The Practice of Knowledge and the Figure of the Savant in the 18th Century*. Ed. André Holenstein et al. Leiden–Boston 2013.

² *Briefwechsel. Zur Netzwerkbildung in der Aufklärung*. Hrsg. Erdmut Jost – Daniel Fulda. Halle–Wittenberg 2012.

³ Fejezetek egy leveleskönyvből. Palásthy Márton levelei Koppi Károlyhoz, 1780–1783. S. a. r. Balogh Piroska. (Fiatal Filológusok Füzetek XVIII–XIX. század 3.) Szeged 2008.

ve Koppi kéziratoss leveleskönyvének⁴ és más archívumokban elszórtan fellelhető leveleinek⁵ adataival, akkor a Koppi-hub⁶ a következőképpen írható le:

- magyarországi rendi alapú tudós kapcsolatok: Horányi Elek, Keszthelyi László, Beniczky János Károly, Schaffrath Lipót
- tanítványok köre: Palásthy Márton, Dessewffy József, Fekete János, Bárány Péter
- kassai-felvidéki kör: Kazinczy Ferenc, Batsányi János, Spielenberg Pál, Orczy Lőrinc, Révai Miklós, Simai Kristóf, Mallyó József, Czirbesz Jónás Aurél
- erdélyi tudós kör: Benkő József, Batthyány Ignác, Cornides Dániel, Teleki Sámuel
- fiumei hivatali kör: Pászthory Sándor köre
- bécsi hivatali kör: Ürményi József, Tobias Philipp Freiherr von Gebler
- pesti tudós, egyetemi kör: Friedrich August Clemens Werthes, Kovachich Márton György
- német kapcsolatok: Heinrich Gottfried von Bretschneider, Friedrich Nicolai
- külföldi rendi, tudós kapcsolatok: Gelasius Dobner, Nikolaus Adaukt Voigt, Michael Denis
- a szabadkőműves kapcsolatrendszer: a fenti csoportokkal átfedésben van, csomópontjai Palásthy Márton, Draskovics János, illetve a Magnanimitas páholy tagjai.

Látható, hogy az 1770–1785 között Koppi által kialakított kapcsolatrendszer messze túlnyúlik a rendi kereteken, de nem kerüli meg azt. Miközben Korponán, Vácon, Nyitrán, Pesten, Kassán piarista intézményekben oktatott,⁷ a hagyományos rendi kapcsolatépítésre is ügyelt, bizonyítéka ennek a piarista Keszthelyi

⁴ Koppi Károly leveleskönyvének kézirata: Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára (a továbbiakban: PRMTKL), Manuscripta, For 0-5/47.

⁵ Az alábbi levélcsoportokról van szó: 1. Koppi Károly levelei Teleki Sámuelhez: Biblioteca Teleki–Bolyai (Marosvásárhely), Teleki Téka, Teleki Sámuel iratai, Tudóslevelezések, 1366–1376. (a továbbiakban: Teleki Téka); 2. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár (a továbbiakban: OSzK Kt), Fol. Lat. 186. 1., 3., 8., 9., 10., 11.; OSzK Kt Quart. Lat. 1834. I. 53–56.; OSzK Kt Quart. Lat. 781. II. 9.; OSzK Kt Leveléstár: Koppi Károly Czirbesz Jónáshoz 1778–1786., 4.; OSzK Kt Leveléstár: Koppi Károly Dessewffy Józsefhez, 1. 1780. Kiadása: *Balogh Piroska*: Az 1780-as évek magyarországi tudós kapcsolatai Koppi Károly kiadatlan levelei tükrében. In: Magyarországi tudósok levelezése: Tanulmányok. Szerk. Szelestei N. László. Bp. 2016. 9–28.; 3. Koppi Károly levelei Mallyó Józsefhez. Slovenská Národná Knižnica, (Martin – Túrócszentmárton) Rukopisy historických knižníc na Slovensku, IV. JAS (Jasov, Premonstrati). (a továbbiakban: JAS) 413., 35–364.

⁶ A hálózatelméleti háttérhez kiindulópontul lásd *Barabási Albert-László*: Behálózva. A hálózatok új tudománya. Bp. 2013.

⁷ Koppi Károly életrajzáról lásd *Horváth Ambrus*: Koppi Károly működése. Bp. 1940.; *Balogh P.*: Fejezetek i. m. 7–50.

Lászlóval és Horányi Elekkel fenntartott kapcsolata.⁸ Schaffrath Lipót nemcsak piarista rendtársa (az Orczy–Koppi-levelezés szerint),⁹ hanem a pesti egyetemen tanártársa is volt Koppinak.¹⁰ A rendi alapú tudós kapcsolatrendszer külföldre is kiterjedt: a cseh történetíró, G. Dobner¹¹ és a prágai N. A. Voigt,¹² mindketten rendtársak is egyben.

Koppi világi kapcsolatrendszerének kiépülésében két tendencia figyelhető meg. Egyrészt fontosabb állomáshelyein mindig felvette a kapcsolatot a helyi világi intellektuális ellittel is. Az első jelentős csoportosulás kassai tanári éveikhez köthető: itt találkozik a fiatal Kazinczyval,¹³ Orczy Lőrincel, Mallyó Józseffel és Czirbesz Jónással.¹⁴ Kolozsváron is hamar beilleszkedik az ottani tudós körökbe, vallási hovatartozásra való tekintet nélkül: Benkő József, Batthyány Ignác, Cornides Dániel, Teleki Sámuel ismeretségéről van szó.¹⁵ Koppit ebben a körben érthették az első olyan inspirációk, melyek a göttingeni tudományos centrum irányába fordították érdeklődését. Feltételezhető, hogy a kezdeményező Teleki Sámuel volt, aki rendelkezett jelentős göttingeni kapcsolatokkal, és később az akadémia levelező tagja is lett.¹⁶ Koppi műveiben, tételjegyzékeiben korábban nem jelentek meg göttingeni vonatkozások és hivatkozások, azonban kolozsvári tartózkodása idején érdeklődése egyértelműen a göttingeni történelmi kör által művelt *historia universalis* felé fordult;¹⁷ ekkor jelenik meg egyetemes történetének első kötete, melyben szinte valamennyi göttingeni szaktekintélyre hivatkozik.¹⁸

⁸ *Balogh P.*: Az 1780-as évek i. m. 9–28.

⁹ Orczy Lőrinc Koppizhoz írt kiadott leveleit lásd *Balogh Piroška: A költő és a történetíró. Orczy Lőrinc levelei Koppi Károlyhoz.* In: *Redite ad cor: Tanulmányok Sahin-Tóth Péter emlékére.* Szerk. Krász Lilla – Oborni Teréz. Bp. 2008. 119–134.

¹⁰ *Forgó András: Koppi Károly szerepe a 18. század végi nemesi-értelmiségi reformmozgalomban.* In: *A Piarista Rend Magyarországon.* Szerk. Forgó András. Bp. 2010. 147–148.

¹¹ Gelasius Dobner (1719–1790) a Monumenta historica Bohemiae kiadója, levele Koppizhoz: PRMTKL Manuscripta For. 0-5/47 152. Vö. *Josef Haubelt: Dějepisectví Gelasia Dobnera.* Praha 1979.

¹² Nikolaus Adaukt Voigt (1733–1787) cseh numizmatikus, a prágai egyetemen tanított egyetemes történelmet. Levele Koppizhoz: PRMTKL Manuscripta For. 0-5/47. 74. Vö. *Josef Hanuš: Mikuláš Adaukt Voigt, český buditel' a historik.* Praha 1910.

¹³ A fiatal Kazinczyhoz szóló autográf Koppi-levele Czifra Mariann hívta fel a figyelmemet: Magyar Tudományos Akadémia Kézirattár, Magyar Irodalmi Levelezés, 4r42ll., dátuma 1779. jún. 24.

¹⁴ A levelek szövegét lásd *Balogh P.*: Az 1780-as évek i. m. 9–28.; *Balogh P.*: A költő i. m. 119–134.

¹⁵ Erről az ismeretségi körről lásd *Balogh P.*: Fejezetek i. m. 7–50.

¹⁶ Teleki Sámuel göttingeni kapcsolatairól lásd *Futaky István: Teleki Sámuel és Göttinga.* Erdélyi Múzeum 59. (1997) 3–4. sz. 354–357.

¹⁷ *Geschichtswissenschaft in Göttingen.* Hrsg. Hartmut Boockmann – Hermann Wellenreuther. Göttingen 1987. 7–160., különösen Rudolph Vierhaus tanulmánya, valamint *André de Melo Araújo: Weltgeschichte in Göttingen: eine Studie über das spätaufklärerische universalhistorische Denken, 1756–1815.* Bielefeld 2012.

¹⁸ *Koppi Károly: Caroli Koppi e Scholis Piis AA. LL. et Phil. Doctoris, atque in Regia Scientiarum Universitate Hung. Hist. Univ. Professoris P. O. Praelectionum Historicarum Tomus primus.* Pest 1788.

Egyik Telekihez írott levelében e munkájának kéziratát a gróf figyelmébe ajánlja, kéri, hogy bírálja meg.¹⁹ Egyértelmű tehát, hogy mind Koppi tudományos specializációjában, mind a göttingeni tájékozódás kezdeményezésében nagy szerepe lehetett Telekinek. Nem független a Teleki családtól a másik göttingeni mediátor, Cornides Dániel pályája sem. Ő Koppival egyszerre, az 1784-es egyetemi reform keretében kap professzori kinevezést Pestre, majd Teleki József fiának kísérőjeként Göttingenbe utazik, ahol bekerül az akadémia levelező tagjai közé.²⁰ Ezt feltűnően hangsúlyozza Koppi a Cornides emlékeztére mondott beszédében: Cornides göttingeni kapcsolatairól szólván terjedelmes laudatio hangzott el a korabeli tudomány eme „Athénjáról.”²¹ A két tudós már az 1780-as évek elején baráti és munkakapcsolatban állt, amint azt levelezésük töredéke mutatja,²² így joggal tekinthető Cornides a Koppit érő Göttingen-hatás másik fontos közvetítőjének.

A harmadik, egyszersmind a leginkább összetett intellektuális közeg, amelybe Koppi immár nem piarista tanárként, hanem professzorként épül be, a pesti universitas professzori és intellektuális szférája. Erről a közegekről van a legkevesebb információnk Koppi oldaláról: leveleskönyvének 1784 utáni kötetei nem maradtak fenn, a szakirodalom feltételezése szerint a Martinovics-per idején elégette őket.²³ Ugyanakkor élénk tudományos kooperációra vall Koppi bekapcsolódása a korabeli tudós médiába, részben a *Merkur von Ungarn* munkatársaként, részben pedig egy önálló, tanárkollégájával, F. A. C. Werthesszel közösen indítandó folyóirat tervezetével.²⁴

Koppi hálózatépítő stratégiájának további fontos elemei voltak a tanítványai-val való kiváló, később baráti mélyülő kapcsolatok. Gróf Fekete Jánossal és fiával való kapcsolatáról nem sokat tudunk, Dessewffy József esetében is csak egy gyermekkori levélváltás²⁵ és a gróf későbbi verses epitáfiuma²⁶ árulkodik annak elmélyült voltáról. Nem sok adat áll rendelkezésre az első magyar lélektani mű

¹⁹ Koppi levele Telekihez. Kolozsvár, 1792. 11. 14. Teleki Téka, 357–358.

²⁰ *Demény-Dittel Lajos*: Néhány mondat Cornides Dániel történészről, egyetemi tanárról, 1732–1787. Hatvan 2012.; *F. Csanak Dóra*: Cornides Dániel, a titkár és barát. In: *Üő*: Két korszak határán. Bp. 1983.; Főbb életrajzi adatai a Koppi által írt halotti beszédében is szerepelnek. Lásd *Koppi Károly*: Oratio qua Viro Clarissimo Danieli Cornides in Regia Universitate Hungarica Diplomaticae, et Heraldicae Professori, ac Bibliothecae Custodi eadem Cornides in Regia iusta faciente parentavit Carolus Koppi. Pest 1787.

²¹ Uo. 17–18. A 18. oldalon a Gatterer által aláírt göttingeni akadémiai oklevél szövegét is idézi Koppi.

²² Cornides levelei Koppihoz: PRMTKL Manuscripta For. 0-5/47. 5–6.

²³ Többek között *Horváth A.*: Koppi i. m. 5–11.

²⁴ A folyóirat tervezetről lásd *Bódyné Márkus Rozália*: Néhány adalék az 1780-as évek sajtótörténetéhez. Magyar Könyvszemle 112. (1996) 2. sz. 235–258.

²⁵ Közölte *Balogh P.*: Az 1780-as évek i. m. 28.

²⁶ *Dessewffy József*: Epitaphium ad cineres Caroli Koppi Publici olim ad Universitatem Hungaricam Professoris. OSzK Kt. Oct. Lat. 277.

szerzőjéhez, Bárány Péterhez fűződő tanári kapcsolatáról sem.²⁷ Annál jobban dokumentált Palásthy Mártonnal való kapcsolata. Koppin a váci nemesi konviktus tanáraként ismerte meg a fiatalembert, aki az 1780-as évek elején a bécsi kancellária hivatali ranglétráján haladt egyre feljebb.²⁸ Palásthy a későbbiekben kulcsfigurává válik Koppin karrierje szempontjából. Rajta keresztül jut el a fent említett bécsi, berlini (német) és fiumei körökhöz; Palásthy vezeti be Koppit a szabadkőművességbe.²⁹ De talán a legfontosabb, hogy rajta keresztül kerülhetett Koppin kapcsolatba Gottfried van Swietenel, ami egyszersem az 1784-es egyetemi professzori kinevezésének magyarázata is. Az újonnan fellelt Koppin–Mallyó levelezés révén tudjuk, hogy Koppin csatlakozott 1784-ben az Erdélyben udvari kiküldetésben utazó Palásthyhoz, és részt vállalt annak diplomáciai munkájából.³⁰ Palásthy az ekkor zajló 1784. évi egyetemi reform³¹ egyik központi kultúr-diplomáciai szereplője volt, van Swieten őt bízta meg számos külföldi professzor – többek között a Göttingenben tanító Johann Gottfried Eichhorn és Michael Hissmann – meghívásával a pesti egyetemre.³² Swieten és Palásthy tudományos mintái között előkelő szerep jutott a göttingeni tudósoknak, illetve tudáseszménynek: nem véletlen, hogy a pesti egyetemen zajló számos változás egyike épp a *historia universalis* tanszékének létrehozása volt. A hazai egyetemen, akadémiákon eddig csak egyháztörténeti, hazai történeti, illetve egy korábbi modell alapján történő világtörténeti oktatás folyt,³³ a modern, Göttingenben kidolgozott

²⁷ *Gyárfás Ágnes*: Bárány Péter. Egy elfelejtett literátor a felvilágosodás korából. Herman Ottó Múzeum Évkönyve 24. (1986) 184–197.; *Kovács Ákos András*: Egy 18. század végi életút eszmetörténeti értelmezésének lehetőségei – Debreczeni Bárány Péter. Korall 12. (2011) 44. sz. 81–101.

²⁸ *Balogh P.*: Fejezetek i. m. 7–50.

²⁹ Uo. 32.

³⁰ Erről a Mallyónak írt 1783. júl. 12-i levelében számol be; JAS 352–364., 43–45. De beszámol Koppin az útról Czirbesznek is, ugyancsak 1783. júl. 12-i keltezésű levélben, lásd *Balogh P.*: Az 1780-as évek i. m. 17–18.

³¹ A reformról részletesen lásd *Ernst Wangermann*: Aufklärung und staatsbürgerliche Erziehung. Gottfried van Swieten als Reformator des österreichischen Unterrichtswesens 1781–1791. München 1978.; *Tomáš Hlobil*: Geschmacksbildung im Nationalinteresse. Die Anfänge der Prager Universitäts-ästhetik im mitteleuropäischen Kulturraum 1763–1805. Erlangen 2012. 19–68.

³² A göttingeni meghívásról lásd *Kazinczy Ferenc*: Pályám emlékezete VI. Biographiám. 1759–1779. In: Kazinczy Ferenc összes művei. Elektronikus kritikai kiadás. MTA-DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport (http://deba.unideb.hu/deba/kazinczy_muvei/text.php?id=kazinczy_onelet_0406_k&chi=koppi, 52.) Továbbá lásd *Balogh P.*: Fejezetek i. m. 10–11.

³³ Amint azt a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) C 67 Helytartótanácsi Levéltár, Magyar Királyi Helytartótanács, Departamentum litterario-politicum 1774. Acta Studiorum F 5. No. 38. jelzet alatt található kimutatás jól reprezentálja, Katona István történelem-oktatási metódusa saját művein alapult. A teológiai fakultáson egyháztörténelmet oktattak. A Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteménye Kézirattárának anyagában a 18. század második feléből igen sok *historia universalis* jegyzet maradt fenn (ezért Bodnár-Király Tibornak tartozom köszönettel). A kollégium Kézirattára 749., 717., 776. számú jelzetei alatt található *historia universalis* jegyzetek és kompendiumok az 1650–1750 közötti időszak világtörténetiről iskolához kapcsolódnak, részben Cellarius (1638–1707) *Historia universalis* című munkáján, részben a pietista Heinrich

egyetemes történeti szemlélet³⁴ ekkor, a reform keretében kapott helyet a magyar királyság egyetemén. Palásthy, mint levelezésük mutatja, pontosan tudott Koppi kolozsvári évei alatt bekövetkezett „göttingeni fordulatáról”, sőt, maga is bátorította, és segített neki beszerezni Johann Christoph Gatterer alapvető egyetemes történeti munkáját.³⁵ Mivel a fiatalember aktívan részt vállalt a professzori meghívásokban, minden bizonnyal az ő közvetítői munkájának köszönhető, hogy az újonnan létrehozott egyetemes történeti professzori katedrára Koppit jelölték, és elküldhette professzori projekttervezetét van Swietennek, aki erre 1785-ben egy igen részletes és kimerítő választ is készített.³⁶ A Koppi–Palásthy kapcsolat egyszersmind remek példája annak, hogyan válik komplexszé a tudásáramlás szempontjából egyoldalúnak feltételezett tanár–diák kapcsolat, és válik a korszerű tudás, kapcsolatrendszer és tudomány szemlélet közvetítőjévé a hajdani diák – hozzáátve, hogy ennek alapfeltétele volt a nyitott és nem tekintélyelvű tanári hozzáállás is.

Olvasás és mérlegelés: a tudás megszerzése és szelekciója

Tudásszerzés tekintetében Koppi kezdeti polihisztori, univerzális attitűdjét fokozatosan szűkülő, szakirányúvá váló tájékozódás és tudományos tevékenység váltotta fel. E folyamatnak mind a kezdeti univerzalitása, mind a végül kialakuló specialitása fontos tényező, hiszen a polihisztori indíttatás nélkül Koppi nem lett volna képes a korabeli magyarországi történettudomány göttingeni mintára történő szemléletbeli és tartalmi megújítására.

Vegyük szemügyre e sajátos, nyitottságra, tájékozódásra és mérlegelésre épülő folyamat legfontosabb fázisait. Koppi Károly a piarista rend keretein belül 1769 és 1779 között filozófiát oktatott. 1775–1776 között gróf Fekete János unokájának magántanáraként Bécsben kutatott, ekkor is természetfilozófiai témában, mint azt *De vi corporum infinita. Dissertatio philosophica* (Viennae 1775) című munkája mutatja. Ám a filozófia diszciplínáját, akárcsak később a históriát, univerzálisan értelmezte, e keretek között fizikával és matematikával éppúgy foglalkozott,

---

Zopf (1691–1774) világtörténeti művein alapulnak. Bár Karl Daniel Nitsch jegyzeteként 1789-es dátummal a 332. jelzet alatt megtalálható itt Meiners egyetemes történeti előadásának anyaga, de a kézirat állománya egyértelműen azt mutatja, hogy Koppi történelemszemlélete nagyon komoly tudományos áttörést jelentett a magyarországi közép- és felsőfokú oktatás számára.

³⁴ Lásd 20. jegyz.

³⁵ *Balogh P.*: Fejezetek i. m. 146., 157.

³⁶ Koppi Károly 1785. április 10-én benyújtott Gottfried van Swietennek egy tervezetet Entwurf der Universalgeschichte an der hohen Schule zu Pest címmel, amire Swieten részletes választ adott június 11-én. Ennek fogalmazványát lásd Österreichische Nationalbibliothek, Handschriftensammlung, Cod. 9717. fol. 490–491. A dokumentumra Főríz Gergely hívta fel a figyelmemet.

mint Gottfried Wilhelm Leibniz nyelvre és történelemre vonatkozó nézeteivel.³⁷ Történelemszemlélete szempontjából ez azért lényeges, mert Koppi történelemről alkotott képe tudománytörténeti műveltségéből nőtt ki: nyomon követhető e folyamat azokon a tételjegyzékeken, melyeket tanítványai vizsgáik alkalmából nyomtatásban kiadtak.³⁸ Az általa megalkotott *historia universalis* diszciplínája integrálta ugyanis az egyes tudományágak tudománytörténetét.³⁹

Feltűnő, hogy a hasonló ívű, tehát a természettudományoktól és filozófiai tanulmányoktól a történettudományig ívelő kortárs tudós pályákat Koppi tudatosan figyelemmel követte. Elsődleges mintát egyértelműen a göttingeni J. Ch. Gatterer,⁴⁰ August Ludwig von Schlözer,⁴¹ Christoph Meiners,⁴² Johann Georg Friedrich Feder⁴³ és Christian Gottlob Heyne⁴⁴ jelentettek számára. Hivatkozott tudománytörténészként⁴⁵ Johann Friedrich Ungerre is, kinek Göttingenben jelentek meg fizikai és matematikai művei.⁴⁶ Az itáliai szerzők közül Carlo Antonio Pilati műveire Palásthy hívta fel a figyelmét;⁴⁷ másik tanítványa, Beniczky János Károly⁴⁸ pedig a matematikusként és csillagászként is számon tartott Francesco Bianchini műveit ajánlotta,⁴⁹ akire

³⁷ Horváth A.: Koppi i. m. 21–36. Továbbá lásd *Gerencsér István: A magyar felvilágosodás és a kegyes iskolák*. Regnum. Egyháztörténeti Évkönyv 5. (1942–43) 340–365.

³⁸ A forrásul szolgáló tételjegyzékek: *Selectas ex universa philosophia ac mathesi propositiones theoremata et problemata publice propugnavit Antonius Szent-Györgyi*. Vác 1775.; *Selectae propositiones ex logica, methaphysica, iuris naturalis prudentia ac mathesi, quas dominus Franciscus Takáts in auditorio publico apud Scholas Pias defendit 1776 mense Augusto*. Vác 1776.; *Ex historia universali selecta theoremata & problemata tentaminis auctumnalis loco in Academia Regia Cassoviensi MDCCLXXVII. Resolvit Nobilis, ac Perdoctus Dominus Nicolaus Kremnitzky Philosophiae, matheseos, and Historiae Auditor*. Kassa 1777.; *Historiamata selecta de religione de caesarologia et litteraria historia publice declaravit Antonius Hubert in Academia Regia Cassoviensi historiae et philosophiae auditor*. Kassa 1778.

³⁹ Részletes fogalomtörténeti elemzését lásd *Balogh Piroška: „... ut nulla Historiarum vos unquam saretas capiat”*. Koppi Károly történelemszakképzési előadása 1784-ből. *Sic Itur ad Astra* 12. (2000) 4. sz. 13–46.

⁴⁰ *Martin Gierl: Geschichte als präziserte Wissenschaft: Johann Christoph Gatterer und die Historiographie des 18. Jahrhunderts im ganzen Umfang*. Stuttgart 2012.

⁴¹ August Ludwig von Schlözer in Europa. Hrsg. Heinz Duchhardt – Marton Espenhorst. Göttingen 2012.

⁴² *Friedrich Lotter: Christoph Meiners und die Lehre von der unterschiedlichen Wertigkeit der Menschenrassen*. In: *Geschichtswissenschaft* i. m. 30–75.

⁴³ *Kurt Wöbe: Johann Georg Friedrich Feder. Eine Untersuchung zur Geschichte des Philanthropismus*. Leipzig 1928.

⁴⁴ *Marianne Heydenreich: Christian Gottlob Heyne und die Alte Geschichte*. München–Leipzig 2006.

⁴⁵ *Koppi K.: Oratio qua Viro Clarissimo i. m.*

⁴⁶ Többek között: *De mathesi forensi*. Göttingen 1744.; *De la nature du fluído électique*. Göttingen 1745.

⁴⁷ *Balogh P.: Fejezetek* i. m. 143–145.

⁴⁸ MPRKL PRMTKL Manuscripta For. 0-5/47 96. levél.

⁴⁹ *Egyetemes története: Istoria universale provata con monumenti e figurata con simboli degli antichi*. Róma 1697.

Koppi egy *historia universalis* szerzőjeként hivatkozott.⁵⁰ Ludovico Antonio Muratorira ugyan nem hivatkozik Koppi, ám számos metodikai fogása mutat műveinek ismeretére.⁵¹ A katolikus felvilágosodás közegében mozogva felvethető párhuzamként a salzburgi iskola alapítójaként ismert Anselm Desing tudósi pályája is.⁵² Desing 1737 és 1743 között a salzburgi bencés egyetem egyetemes történelemprofesszora volt, de foglalkozott természetfilozófiával és kísérleti fizikával is. Desing magyarországi hatása⁵³ – különösen követője, a jozefinista oktatáspolitikai egyik kidolgozója – Franz Stephan Rautenstrauch által felerősítve feltehetőleg Koppit is elérte, amit alátámaszt az is, hogy Koppi 1784-es professzori inaugurációs beszéde feltűnő egyezéseket mutat Desing történelemoktatási koncepciójával.

A szakirodalom Claude-François-Xavier Millot-n⁵⁴ túl kevés figyelmet szentelt Koppi franciás irányú tájékozottságának, melynek súlyára a Keszthelyi Lászlónak írt levelei⁵⁵ irányították rá a figyelmet. Ezt a vonalat erősíti Bernard Le Bovier de Fontenelle *Histoire des oracles* című munkája első négy könyvének Koppi általi franciából latinra való fordítása.⁵⁶ Ugyancsak sok, részint természettörténettel is foglalkozó francia szerző bukkan fel a Palásthyval folytatott levelezésében: Charles Bonnet, Georges-Louis Leclerc Comte de Buffon, Carl von Linné, Guillaume Thomas Raynal, Antione-Yves Goguet, Pierre-Marie-Stanislas Guérin Du Rocher – kiegészítve William Robertson Amerika-történetével.⁵⁷ Jól látható ebből, hogy Koppi horizontján megjelenik a távlati, Indiára és Amerikára is összpontosító, emellett erősen antropológizáló szemlélet.⁵⁸ Ugyanakkor Koppi tájékozódási körében jelen volt a közép-európai régió történetírása. Úgy vélte, Magyarország történetének megértéséhez e régió történeti hagyományának ismerete döntő fontosságú. Ezt a

⁵⁰ *Koppi K.*: Praelectionum Historiarum i. m. Praefatio.

⁵¹ Muratori hatását Koppira Forgó András is valószínűsíti. Lásd *Forgó András*: Katolikus felvilágosodás és politikai reformmozgalom. Szerzetesek a megújulás szolgálatában. In: Politikai elit és politikai kultúra a 18. századi Magyarországon. Szerk. Szijártó István – Szűcs Zoltán Gábor. Bp. 2012. 120–146.

⁵² *Ildefons Stegmann*: Anselm Desing, Abt von Enseldorf 1699–1772: ein Beitrag zur Geschichte der Aufklärung in Bayern. München 1929.

⁵³ *Forgó András*: A katolikus felvilágosodás a német nyelvű történetírásban. Világtörténet 36. (2014) 2. sz. 239–265.

⁵⁴ Verseggy Millot-fordításáról lásd *Doncsecz Etelka*: Verseggy Ferenc retractatiója: Dokumentumok a Millot-fordításhoz fűzött Értekezések visszavonásáról. Sic Itur ad Astra 59. (2009) 201–251.

⁵⁵ *Balogh P.*: Az 1780-as évek i. m. 21–28.

⁵⁶ *Balázs Péter*: Fontenelle ismeretének kézirat nyomai a magyar felvilágosodásban. In: Nunquam autores, semper interpretes. A magyarországi fordításirodalom a 18. században. Szerk. Lengyel Réka. Bp. 2016. 209–216.

⁵⁷ Minderről részletesen lásd *Balogh P.*: Fejezetek i. m. 45–46.

⁵⁸ Ez a göttingeni iskola alapvető sajátossága a korszakban. Lásd *A. M. Aratújo*: Weltgeschichte in Göttingen i. m. 9–56. Weltgeschichte und Anthropologie című fejezet.

bécsi M. Denis,⁵⁹ a prágai N. A. Voigt,⁶⁰ a Grondski-kiadás lengyel történeti hivatkozásai⁶¹ és G. Dobner⁶² munkásságának ismerete, a velük való levelezés mutatja.⁶³

A göttingeni iskola centrális hatásrendszere tehát nem egyoldalú imitálásra készítette Koppit. E tudástranszfer bonyolultabb szerkezetet ölt: Koppi a göttingeni nézeteket szembesíti egyéb kortárs irányzatokkal; más egyetemes történeti összefoglalókban is figyel az antropologizáló, illetve a természettörténethez kapcsolódó tendenciákra, és mindezt kiegészíti a lokális-regionális történetírás ismeretével. E sokoldalú és igényes tudományos érdeklődés eredményeképp alakult ki Koppi egyetemes történelem koncepciója. Az 1788-ban megjelent egyetemes történeti tankönyvében a *historia universalis* fogalmát már komplex szempontrendszer szerint definiálta. Felosztási szempontjai: *Historia* a) *ob Res ipsas*⁶⁴ b) *Politica*⁶⁵ c) *Ecclesiastica*⁶⁶ d) *Litteraria*⁶⁷ e) *Civilis*⁶⁸ f) *Naturalis*.⁶⁹ Kijelentette, hogy minden tudománynak és művészeti ágának megvan a maga története, és az ezekből összeálló komplex *historia* az, amely az emberi tudás hagyományozódását biztosítja, azaz az egyetemes történelem a filozófia fellegvára.⁷⁰ Mint Skublics Imre jegyzeteiből⁷¹ kitűnik, egyetemes történeti előadásaiiban Koppi az adott korszakot a következő szempontok alapján tárgyalta: források, földrajzi színtér, földrajzi felfedezések, vallástörténet, tudomány- és művészettörténet, államformák, ipar és kereskedelem. Látható, hogy a *historia universalis* átfogó művelődéstörténeti koncepcióvá nőtte ki magát, amely ilyen

⁵⁹ Michael Denis figyelt Koppi munkásságára, hivatkozott is rá. Lásd *Michael Denis*: Einleitung in die Bücherkunde II. Wien 1796. 379.

⁶⁰ Lásd 13. jegyz.

⁶¹ *Koppi Károly*: *Historia Belli Cosacco-Polonii Authore Samuele Grondski, De Grondi Conscripta Anno MDCLXXVI. Pest 1789.* A Praefatio hivatkozásai arra utalnak, hogy nemcsak a kortárs német, de a lengyel történetírásról is voltak Koppinak ismeretei.

⁶² Lásd 12. jegyz.

⁶³ Lásd 12. és 13. jegyz.

⁶⁴ Kultúrtörténet lásd *Koppi K.*: *Praelectiones* i. m. 3–4.

⁶⁵ Politikatörténet, tárgya: a népek közötti kapcsolatok, ellentétek, hatalmi viszonyok, uralmi rendszerek, államok. Uo.

⁶⁶ Vallástörténet. Uo.

⁶⁷ Tudománytörténet, irodalom- és művészettörténet, historiográfia és statisztika, tárgya: a tudományok és művészetek korszakai, székhelyei, terjedése, nehézségei, felfedezések, visszarendeződések, társaságok, hagyományok, főbb szerzők, mecenatúra, múzeumok, könyvtárak. Uo.

⁶⁸ Társadalom-, jog-, gazdaság-, mentalitás- és hadtörténet, tárgya: államformák, törvényhozó hatalom, hivatali rendszer, hadügy, mesterségek, foglalkozások, kereskedelem, szokások. Uo.

⁶⁹ Természettörténet. Uo.

⁷⁰ *Koppi K.*: *Praelectionum Historicarum* i. m. 5.

⁷¹ *Historia Universalis A Clarissimo Domino Carolo Koppi. Auditoribus Philosophiae A[nn]o IIo proposita. Quam in Proprios Usus conscripsi Emericus Skublics A[nn]o 1788/9. OSzK Kt. Quart. Lat. 3902.*

kidolgozottan a kortárs német egyetemek egyetemes történelemprofesszorai között sem volt általános jelenség.⁷²

A *historia universalis* kidolgozott fogalmi hálójához csatlakoznak műveiben az úgynevezett *ethnografiai* közelítések, melyek az adott korszakban kiemelkedőnek ítélt államok helyzetét, belügyeit elemzik. Már a Kr. e. 31 és Kr. u. 800 közötti korszak tárgyalásánál nagy figyelmet fordított a hagyományos *caesareologia* mellett az egyes Európába érkező törzsek történetére, az arab törzsekre, az iszlám vallás és kultúra születésére. A 9–13. század közötti időszak történetében sem csak Anglia, Franciaország, a Német–római Birodalom formálódásának történetét mutatja be, hanem szól az A. L. Schlözer által részletesen feltárt északi (norvég, dán, svéd) és a szláv (cseh, lengyel) államok születéséről is. Ebből sajátos európai történeti hagyomány, Európa-fogalom bontakozik ki, melynek a meghatározó érdekek mentén való szemlélete az 1770-es, 1780-as években korszerű és időszerrű volt.⁷³ A szakirodalom elsősorban a göttingeni történelmi iskola érdemének tulajdonítja, hogy e szemlélet a tudományos történetírásban meghonosodott⁷⁴ – magyarországi mediátora és összekapcsolója a hazai történeti hagyományokkal egyértelműen Koppi Károly.

A Koppi által nyújtott tudásszerző és tudásrendező tevékenység azért is figyelemre méltó, mert sokkal nehezebb helyzetből valósította meg ezt, mint göttingeni kollégái. E különbség akkor szembetűnő, ha a tudásszerzés materiális oldalát vesszük szemügyre. Míg a Georgia Augusta könyvtára gazdag 18. századi gyűjteménnyel rendelkezett, központi kézikönyvtár híján Koppi számára komoly nehézséget jelentett a nemzetközi historiográfiai trendek feltérképezése, a kötetek beszerzése. Ennek sajátos, némileg kelet-európaias módszertanát Koppi remekül használta. Levelezése mutatja, hogy a materiális tudásszerzésnek két lehetőségével élhetett: egyrészt a magánkönyvtárak, magángyűjtemények használatával (a Teleki Téka jelentősége megkérdőjelezhetetlen életművében, és Cornides kitűnő könyvtárának ő maga készítette el a katalógusát),⁷⁵ másrészt pedig a kapcsolatain keresztül történő könyvbeszerzéssel. Ez utóbbi külföldi irányban elsősorban vásárlást jelentett, ezért volt számára különösen produktív Palásthy kapcsolata a

⁷² A kortárs németországi történetírásra lásd Aufklärung und Geschichte. Studien zur deutschen Geschichtswissenschaft im 18. Jahrhundert. Hrsg. Hans Erich Bödeker. Göttingen 1986.; *Rudolf Vierhaus*: Umriss einer Sozialgeschichte der Gebildeten in Deutschland. In: *Uö*: Deutschland im 18. Jahrhundert. Politische Verfassung, soziales Gefüge, geistige Bewegungen. Göttingen 1987. 395–419.

⁷³ *Martin Espenhorst*: Der mobile Europäer – Zur historischen Konstruktion des europäischen Menschen bei Schlözer. In: August Ludwig Schlözer i. m. 197–212.

⁷⁴ *Fritz Wagner*: Europa im Zeitalter des Absolutismus und der Aufklärung. In: *Handbuch der Europäischen Geschichte*. Hrsg. Theodor Schieder. IV. Stuttgart 1968. 62–69.

⁷⁵ A Teleki Téka jelentőségéről lásd *Deé Nagy Anikó*: A könyvtáralapító Teleki Sámuel. Kolozsvár 1997. A Cornides-katalógus elkészítéséről lásd *Zeitschrift von und für Ungern* 2. (1802) 3. Hf. 335.

berlini kiadóval, Friedrich Nicolaival. Másfelől jelentette hagyatékok felvásárlását: Koppi leveleiben rendszeresen értesíti magyarországi kollégáit az általa ismert hagyatékokban felbukkanó érdekes könyvekről.⁷⁶ Végül, ugyancsak levelei tanúsága szerint, hazai körökben igen elterjedt volt a fontos szakmunkák kölcsönadása is.⁷⁷

Megfigyelés és reagálás: a jelenben mozgó tudós

Mint az professzori székfoglaló beszédében olvasható, Koppi a történelemről nem azt a képet akarta kialakítani hallgatóiban, mintha az halott ismeretek tárháza lenne, de még csak nem is vakon követendő példa- és anekdotatár – sokkal inkább a jelen megismerésének és a jelen stratégiaalkotásának eszköze.⁷⁸ Ezért az antikvitásról sem a Johann Joachim Winckelmann által megalkotott nosztalgikus kultúrvíziót mutatta be, inkább a göttingeni ókortudós, Ch. G. Heyne szemléletéhez⁷⁹ állnak közel az efféle megállapításai: „A legkevésbé sem okos dolog az antikvitás feltétlen csodálata, sőt, hogy úgy mondjam, ostobaság azt kívánni, hogy olyan elvek szerint élj, amelyek szerint nem élhetsz, s ha élhetnél, sem volna különösebben jó, semmint hogy azon elveket megismerd, melyek szerint élned kell.”⁸⁰ A történelem hasznát és méltóságát bemutató beszédének talán legfontosabb tételei a *historia universalis* két sajátosságára irányítják rá a figyelmet. Egyrészt a történelem tanulmányozása szerinte nem más, mint kiterjesztett tapasztalási folyamat. Saját helyzetünk megismerésében a *historia universalis* tanulmányozásának olyan, vagy még nagyobb szerepe van, mint az utazásoknak. Mindemellett a történelem, ha jól oktatják és tanulják, érzelmeket kelt: „Ügyeljetek arra, hogy csodálkozzatok, vágyakozzatok, reméljete, féljete, haragudjatok és megnyugodjatok, mindezt a lehető legkellemesebb váltakozással.”⁸¹ Ezen érzelmek pedig alapvetőek az ember ember-mivoltának, humanitásának megtapasztalásához. A történelem tehát antropológiai diszciplína, mely az ember önismeretét mélyíti el: „Az emberi közösségnek, társadalomnak, melyben hasznos módon élni

⁷⁶ Czirbesz Jónást például egy héber nyelvű könyv felbukkanásáról tájékoztatja, ami egy Engelhardt nevű gyűjtő hagyatékában található. *Balogh P.*: Az 1780-as évek i. m. 17.

⁷⁷ Czirbeszszel *Matthias Dogiel*: Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae. Vilna 1758. című kötet kölcsönadása kapcsán levelezik. Uo.

⁷⁸ *Koppi Károly*: Prolusio, dum munus professoris Augusti iussu et arbitrio solemniter auspicaretur dicta. De dignitate et utilitate Historiae. Pest 1784. A beszéd bővebb fogalmazványának szövegét közölte: *Balogh P.*: „... ut nulla” i. m. 13–46.

⁷⁹ Vö. *Gustav Adolph Lehmann*: Christian Gottlob Heyne und die alte Geschichte. In: Christian Gottlob Heyne. Werk und Leistung nach zweihundert Jahren. Hrsg. Bablina Bäbler – Heinz-Günther Nesselrath. Berlin 2014. 63–74.

⁸⁰ *Koppi K.*: Prolusio i. m. 27.

⁸¹ Uo. 13.

valamennyiünket a Természet készítet, a hányattatásait – olyanokat is, amelyeket mi magunk is megtapasztalunk, akár hasonlóakat, akár különbözőeket – végtelen változatosságban és sokaságban foglalja magába a történelem.”⁸²

Ez nem csupán azért érdekes, mert egyértelműen közel áll a göttingeni történetírói attitűdhez, illetve a *Wissenschaft vom Menschen* szemléletéhez,⁸³ hanem azért is, mert jól mutatja: egy történész nemcsak úgy lehet kora embere, hogy aktívan bekapcsolódik a napi politika sáncharcaiba. Úgy is lehet korszerű, hogy tudósi attitűdjével a jelen (és a jövő) formálására irányuló, sajátos pedagógiai programot és szemléletformálást valósít meg.

Publikálás és kommunikáció: a tudás megjelenítése és terjesztése

A göttingeni tudományos centrum működésében fontos szerepe volt annak, hogy a tagjai gyorsan és jól reagáltak a nyilvánosság korabeli szerkezetváltására.⁸⁴ Ez három pilléren alapult: egyrészt az egyetemi előadásokon történő tudásközvetítésen; másrészt tudományos profilú, és nemzetközi terjesztői körrel rendelkező kiadók, illetve folyóiratok működtetésén; harmadrészt pedig az akadémiai szervezeti háttér révén, ahol a levelező tagság jelentősége igen nagy.

Tudvalévő, hogy a korszak magyarországi akadémiaszervezési kísérletei nem voltak sikeresek, de voltak egyedi kezdeményezések, melyek jelentőségét Koppi is felismerte – így ott találjuk nevét a Kovachich által szervezett és bejelentett, bár nem hosszú életű társaság tagjai között.⁸⁵ Ugyanakkor a göttingeni akadémia kapcsán is kiemelkedően fontos tényező volt a levelező tagság – ezt pedig, nyilván kisebb határfokkal, de intézményi háttér nélkül is lehet transzponálni. Ami meg is történt: elég, ha csupán Koppi vagy Mallyó levelezését áttekintve felfigyelünk arra, hogy a magyarországi *res publica litteraria* a szó másik értelmében is *litteraria* volt – nem egyszerűen tudósok, hanem levelező tudósok virtuális köre. Ennek fokozott jelentőségét mutatja, hogy a külhoni tudós levelezéseknél sokkal nagyobb arányú és jelentőségű a leveleskönyvek használata. Bár a Koppi-leveleskönyvek nagyon hiányosan maradtak fenn, tudományos jelentőségüket már a kortársak

⁸² Uo. 13–14.

⁸³ *Die Wissenschaft vom Menschen in Göttingen um 1800. Wissenschaftliche Praktiken, institutionelle Geographie, europäische Netzwerke.* Hrsg. Hans Erich Bödeker – Philippe Büttgen – Michel Espagne. Göttingen 2008. 393–471.

⁸⁴ *Anne Saada: Die Universität Göttingen. Traditionen und Innovationen gelehrten Praktiken.* Uo. 23–46.

⁸⁵ A névsort közli *Bódyné Márkus R.: Néhány adalék i. m. 238–241.*

is érzékelték, erre vall az a cédula, amely Koppi leveleskönyvébe becsúztatva jelzi, hogy Koppi halála után Horányi Elek, illetve Kovachich Márton György is olvasta azt.⁸⁶ Horányi kapcsán megemlítendő, hogy a korabeli *historia litteraria*-nak nevezett, magyarországi viszonylatban különösen népszerű tudós lexikonok mediális jelentősége is éppen ennek a virtuális közösségnek a megerősítésében és működtetésében rejlett.⁸⁷

A tudományos folyóiratok jelentőségét az 1780-as évekre ugyancsak felismerte és alkalmazta a magyarországi tudós elit. Ez Koppira is igaz: bekapcsolódott Kovachich mellett a *Merkur von Ungarn* munkatársi körébe,⁸⁸ majd az *Ephemerides Budenses* szerzői körének is tagja volt.⁸⁹ Figyelemmel követte és gyűjtötte a fontosabb nemzetközi folyóiratokat.⁹⁰ Mindemellett önálló lapalapítási kísérlet is fűződik Koppi nevéhez. Szerkesztőtársa F. A. C. Werthes lett volna, akit ugyancsak 1784-ben neveztek ki a pesti egyetemre, az esztétikaprofessorának. A folyóirat megvalósulására nincs bibliográfiai adat, de az 1788-ban közzétett előfizetési felhívás szerint a német és latin nyelvű *Ungarische historische Bibliothek* egy szaktudományos jellegű, a magyar történelem új nézőpontú tárgyalására (nemzetközi kapcsolatok, intézmény- és jogtörténet) és forráskiadásra koncentrálnó folyóirat lett volna.⁹¹

E folyóirat kísérlet rávilágít egy problémára, amellyel a magyarországi szerzőknek mediális és tudásterjesztő tevékenységük során szembesülniük kellett: a tudásközvetítés nyelvi kódolására. Itt nincs alkalom a magyarországi nyelvkérdés részletes boncolgatására,⁹² de nyilvánvaló, hogy az anyanyelvi mozgalom robbanásszerű megindulásának évtizedében komoly dilemmát jelentett a publikáló tudósok

⁸⁶ PRMTKL Manuscripta For. 0-5/47 (V 158), 150.

⁸⁷ Bár nem Horányi, hanem Wallaszky Pál lexikona alapján, bemutatja ezt *Bátori Anna: A tudás hálózatai: Wallaszky Pál historia litterariája és a 18. századi tudástranszfer. Irodalomismeret* 27. (2016) 3. sz. 35–63.

⁸⁸ Mind a Merkur, mind az Ephemerides kapcsán lásd *V. Windisch Éva: Adalékok az Ephemerides Budenses keletkezésének kérdéséhez. Magyar Könyvszemle* 71. (1955) 312–319.

⁸⁹ *Balogh Piroška – Szilágyi Márton: „...quibus Linguae Hungaricae propagatio cordi est”: Az Ephemerides Budenses a magyar nyelvhasználat kérdéseiről.* In: *Tanulmányok a magyar nyelv ügyének 18. századi történetéből.* Szerk. Bíró Ferenc. Bp. 2005. 23–69.

⁹⁰ Palásthy Márton például az alábbi folyóiratokat ajánlja: *Ephemerides der Menschheit* (1776–1786). Szerk. I. Iselin; *Briefweschel meist historischen und politischen Inhalts* (1776–1782), később *Staatsanzeigen* (1782–1793) szerk. A. L. Schlözer; *Journal de Politique et de Littérature* (1774–1776) és *D’Annales Politiques, Civiles et Littéraires du XVIIIème siècle* (1777–1779), szerk. S. M. H. Linguet. Részletesen lásd *Balogh P.: Fejezetek i. m. 42–43.*

⁹¹ *Bódyiné Márkus R.: Néhány adalék i. m. 242–243.* Az előfizetési felhívás szövegét az alábbi forrásból közli: OSzK Kt. Fol. Germ. 5/4. 336. f. A folyóirat megvalósulásáról nincs adat, nem említi *Andrea Seidler – Wolfram Seidler: Das Zeitschriftenwesen im Donauraum zwischen 1740 und 1809. Kommentierte Bibliographie der deutsch- und ungarischsprachigen Zeitschriften in Wien, Pressburg und Pest-Buda.* Wien 1988.

⁹² *Tanulmányok a magyar nyelv i. m. 90. jegyz.; Latin at the Crossroads of Identity. The Evolution of Linguistic Nationalism in the Kingdom of Hungary.* Ed. Gábor Almási – Lav Šubarić. Leiden 2015.

számára, milyen nyelven, milyen közönséget szólítsanak meg. Míg egy göttingeni tudós számára a német nyelv választása mediálisan egyszerre fedte le a nemzetközi olvasóközönség jelentős részét éppúgy, mint a hazai tudós társadalmat és a laikus olvasókat, a magyarországi helyzet ennél sokkal bonyolultabb. Koppi egyértelműen a latin nyelvet tartotta a legalkalmasabb médiumnak, mivel ezzel egyaránt elérhető volt a nemzetközi és a hazai tudós publikum. Bár az 1780–90-es években ez a stratégia még működőképes, már nem sokáig: egyre kevésbé korszerű, és a valóban széleskörű tudománynépszerűsítés egyre inkább az anyanyelvi médiumokra épül.

A könyvkiadás és terjesztés jelentőségének felismeréséről tanúskodik a korszakban a pesti egyetemi nyomda fontossága.⁹³ Maga Koppi is igyekezett jó kapcsolatot ápolni nyomdász-kiadókkal, a Czirbesz-levelezésben például Weingand János Mihály neve merül fel sűrűn.⁹⁴ A külföldi, különösen a jénai vagy göttingeni recenziók jelentősége ugyancsak ismert volt Koppi előtt.⁹⁵ Ugyanakkor a magyarországi könyvkiadói és -terjesztői kapacitás szerényebb lehetőségeit sajátos módon ellensúlyozta Koppi. Publikációs stratégiájából látszik, hogy írásai műfajukat és célközönségüket tekintve rendkívül változatosak, a klasszikus történeti értekezések mellett megjelennek a forráskiadások, röpiratok, egyetemi előadások, alkalmi beszédek is – még a halotti beszédeit is tudományközvetítésre használja, remek példa erre a már említett Cornides Dániel feletti beszéd.⁹⁶

Ami az egyetemi előadásokat illeti, mint az eddig is idézett diákjegyzetek és tételjegyzékek igazolják, Koppi Károly éppúgy hatékonynak mondható, mint göttingeni kollégái. A göttingeni médiakezelési és tudásközvetítési szisztéma tehát ugyan nem volt teljes egészében transzponálható a magyarországi viszonyokra, de Koppi és kortársai láthatóan jól érzékelték mind a változás természetét, mind az adott társadalmi és gazdasági körülmények között leginkább alkalmazható lehetőségeit.

Megfigyelés és kísérletezés: tudástermelés

Koppi történeti habitusának talán legmodernebb vonása az a kidolgozott módszertan, amelynek segítségével kutatásait folytatta, műveit megírta. Ennek fontos eleme, hogy a történeti szakmunkák megalkotása során Heyne filológiai

⁹³ *Iványi Béla – Gárdonyi Elemér – Czakó Elemér: A Királyi Magyar Egyetemi Nyomda története – 1577–1927.* Bp. 1927.

⁹⁴ *Balogh P.: Az 1780-as évek i. m. 12., 13., 17., 21.*

⁹⁵ Például *Koppi Károly: Oratio quam Viro gratis Patriae Civibus commemorabili Seniori Gedeoni Comiti de Rada Monumentum esse voluit.* Pest 1792. kapcsán lezajló cenzúra-ügyének visszhangja: *Staats-Anzeigen* 18. (1793) 275. (Göttingen). Grondski-kiadásáról az *Allgemeine Literatur Zeitung* közölt recenziót. 1792. 3. Bd. No. 211. 318.

⁹⁶ Lásd 22. jegyz.

metodikájához⁹⁷ hasonlóan nagy szerepet szánt a forráskiadásnak, mint a történeti megfigyelés terepének. Jó példa erre a *Historia belli Cosacco-Polonici, authore Samuele Grondski* (Pest 1789) című forráskiadványa, melyben Samuel Grondski lengyel diplomata feljegyzéseit publikálta II. Rákóczi György erdélyi fejedelem szerencsétlen kimenetelű lengyelországi hadjáratáról. Koppi továbbá méltatta, és tőle telhetően segítette azokat az erdélyi tudós köröket, melyek a gazdag erdélyi történeti forrásanyag kiadását⁹⁸ tűzték ki célul. Levezett és együttműködött Benkő Józseffel,⁹⁹ Batthyány Ignáccal,¹⁰⁰ és jó viszonyban volt Teleki Sámuellel,¹⁰¹ aki főként mecénási szerepet töltött be e forráskiadványok létrejöttében (a Grondski-kötetet is neki ajánlotta).¹⁰² Mint a Skublics-jegyzetekből kitűnik, a segédtudományok forrásfeldolgozó módszertanát alaposan ismerte, előadásában egy historiográfiai áttekintés mellett a segédtudományok fejlődéséről is képet adott.¹⁰³

Mindezt azonban nemcsak kutatásméleti szinten művelte Koppi, maga is aktív kísérletező volt. Aktív antikváriusi tevékenységet folytatott, göttingeni kollégáihoz hasonlóan ő is szenvedélyes irat- és éremgyűjtő volt, gyűjteményéről a *Magyar Hírmondó* is tudósított.¹⁰⁴ A hallei és göttingeni egyetemen tanult Czirbesz Jónás Auréllal¹⁰⁵ folytatott levelezése¹⁰⁶ különösen izgalmas ebből a szempontból: az 1778 és 1786 között íródott levelek eredetileg éremmellékletekkel rendelkeztek, melyeket a levelezőpartnerek megvitattak egymással. Az éremgyűjtés kapcsán szintén érdekes Koppi–Mallyó levelekből¹⁰⁷ most egy másik vonatkozást emelek ki. Koppi kérte Mallyót, hogy ha bármilyen nyomát találja a nép körében elterjedt, természeti tárgyakhoz vagy betegségekhez kapcsolódó babonáknak, azt továbbítsa

⁹⁷ Das Studium des Schönen Altertums. Christian Gottlob Heyne und die Entstehung der klassischen Archäologie. Hrsg. Daniel Graepler – Joachim Migi. Göttingen 2007.

⁹⁸ Ezt a forráskiadást itt is ajánlja *Koppi K.*: *Historia Belli* i. m. Ajánlás.

⁹⁹ Levezésüket lásd Benkő József levelezése. Kiadta Tarnai Andor – Szabó György. Bp. 1988. 10., 33., 91–92., 105., 111., 114., 117., 118., 131–132., 138–139., 142–143., 158., 164., 171., 173., 176., 186., 192., 195., 200., 201., 203.

¹⁰⁰ Batthyány levelei Koppi Károlyhoz: PRMTKL Manuscripta For. 0-5/47 72., 119., 124–126. levél. Batthyány forráskiadói tevékenységéről lásd *Jakó Zsigmond*: Batthyány Ignác, a tudós és a tudomány-szervező. Magyar Könyvszemle 107. (1991) 4. sz. 353–375.

¹⁰¹ Kapcsolatukról lásd *Balogh P.*: Fejezetek i. m. 7–50.; Teleki levelei Koppihoz, lásd PRMTKL For. 0-5/47 4., 12., 113., 114., 120., 121.128., 130., 147., 148. levél.

¹⁰² *Koppi K.*: *Historia Belli* i. m.

¹⁰³ *Historia Universalis A Clarissimo Domino Carolo Koppi. Auditoribus Philosophiae A[nn]o Iio proposita. Quam in Proprios Usus conscripsi Emericus Skublics A[nn]o 1788/9.* OSzK Kt. Quart. Lat. 3902. 163.

¹⁰⁴ *Magyar Hírmondó*, 1781. február 21. 115–116.

¹⁰⁵ *Samuel Weber*: Andreas Jonas Czirbesz. Jahrbuch des Ungarischen Karpathen-Vereines 34. (1907) 49–60.

¹⁰⁶ A levelek szövegét lásd *Balogh P.*: *Az 1780-as évek* i. m. 9–28.

¹⁰⁷ Lásd 6. jegyz.

számára.¹⁰⁸ Hasonló kéréssel fordulhatott Orczy Lőrínchez is, legalábbis a poéta erre hivatkozva küld számára egy csokor „babonaválogatást.”¹⁰⁹ Ez a terepmunka azért érdekes, mert előkészít egy fontos tematikát Koppi műveiben: egyetemes történeti munkájában külön fejezetet szentel a babonák problémakörének az orákulumok kapcsán, és későbbi egyháztörténeti monográfiájában is részletesen kitér erre a szempontra.¹¹⁰ Ide kapcsolódik Koppi kéziratos Fontenelle-fordítása is,¹¹¹ aki egyetemes történeti munkájában az egyik fő szakirodalmi forrás, bár mellette hivatkozott A. L. Schlözer, Ludwig Timotheus Spittler, W. Robertson, Ch. Meiners, illetve Johann Salomo Semler műveire is, és vallástörténeti szempontból egyértelműen a deizmus irányába mutató nézeteket fogalmazott meg.¹¹² De talán ennél is lényegesebb a levelezés és a fordítástöredék kapcsán feltáruló gyakorlati kutatómódszertan. Úgy tűnik, egy-egy kutatási problémakör kapcsán Koppi ketős gyűjtőmunkát végzett. Egyrészt terepmunkát: kapcsolati hálóját felhasználva minél több, akár az orális népi kultúrában fellelhető adatot, forrásanyagot összegyűjtött. Másfelől gyűjtötte a szakirodalmat: mint a Fontenelle-kötet esetében jól látható, ezt rendkívül alaposan tanulmányozta, akár le is fordította, illetve megnézte a kapcsolódó nemzetközi kritikákat is.¹¹³ Ezek után több kontextusban és több műben formálta meg saját történészi álláspontját.

Úgy vélem, a Koppi által meghonosított komplex, a gyűjtő- és terepmunkát alapvetőnek tartó, a forráskritika és a szakirodalmi kritika szempontjait érvényesítő kutatási módszer a korabeli Georgia Augusta intézményében is megállta volna a helyét.

Tanácsadás és szolgálat: a szakértői szerepkör

A tanácsadói szerepkör a korszak tudósainak pályaképében szinte kötelező elem, ami a német, így a göttingeni tudósok kapcsán sok esetben enyhe szerepválságot eredményezett, a republikánus identitás és az udvarok világa közötti feszültség miatt.¹¹⁴ Koppi viszont egy másik mintát követ: a „tudományos patriotizmus” szerepmódeljét.¹¹⁵ E tevékenységének két kulcsdokumentuma az 1790-es or-

¹⁰⁸ JAS 37–38.

¹⁰⁹ *Balogh P.*: A költő i. m. 130–133.

¹¹⁰ *Balázs P.*: Fontenelle i. m. 209–216.

¹¹¹ Fol. Lat. 168. A kéziratot Balázs Péter azonosította.

¹¹² *Balázs P.*: Fontenelle i. m. 216.

¹¹³ A Fontenelle-kötetre való hivatkozásaiából kiderül, ismerte annak külföldi recepcióját. Uo. 214.

¹¹⁴ *Barbara Braun-Bucher*: Republican Identity and the World of the Courts: The Case of the Savant Albrecht Haller. In: *Scholars in Action* i. m. 799–826.

¹¹⁵ *Reinhardt Siegert*: Scientific „Patriotism” between Self-Importance, Self-Recommendation and Camouflage. The Enlightenment Requirement of Public Benefit as Reflected in the Title Pages and Prefaces of Popular Works by Scholars. Uo. 853–876.

szágyűlés kezdetén kiadott, politikai tematikájú röpirata, illetve a rendszeres bizottsági munkálatok keretében készített egyetemi reformtervezete.

A szabad haza egy hű polgárának intelme Magyarország karaihoz és rendjeihez című, az országgyűlés számára reformlépéseket javasoló anonim röpiratát¹¹⁶ Benda Kálmán azonosította egy Mallyóhoz írt, csaknem azonos szövegű levele alapján. Ő azonban, akárcsak Forgó András,¹¹⁷ csupán a levél Csaplár Benedek által írt ki- vonatát ismerte – a jelen projekt keretében kiadásra kerül majd a Mallyó leveles- könyvében fennmaradt, teljes szövegű szövegváltozat is.¹¹⁸

Koppi egyetemi reformtervezete a rendszeres bizottsági munkálatok¹¹⁹ köz- művelődési szekciójának anyagában olvasható,¹²⁰ melyet a magyarországi egyete- mi oktatás reformja érdekében nyújtott be a bizottsághoz 1791-ben. A tervezet- ben Koppi ugyan nem hivatkozott explicit forrásként a Georgia Augustára, ám számos kitétele jelzi, hogy mintának tekintette azt.

E két dokumentum, ha hivatalos státuszukat, címzettjüket és tartalmukat te- kintjük, világossá teszi, hogy Koppi történettudósként szerzett tudását nem egy fejedelem vagy udvari személy szolgálatába kívánta állítani. Ezzel a stratégiával próbálkozott ugyan 1785-ben, a Gottfried van Swietennek benyújtott oktatási ter- vezettel,¹²¹ ám részint a politikai helyzet változásának, részint saját társadalmi né- zetei radikalizálódásának eredményeként az 1790-es években úgy döntött, tudását másként állítja a közjó szolgálatába. Reformjavaslataival egy (ámbár rendi alapú, de mégis) kollegiális, egyszersmind a patriotizmus letéteményesének jelentett po- litikai testületet célzott meg, az országgyűlést. Nézeteit több mediális fórumon is nyilvánossá tette: levelezésében a *res publica litteraria* belső nyilvánosságának szánta; hivatalos beadványban az országgyűlési bizottságok szűkebb plénumát cé- lozva; és röpirat formájában a tágabb közvéleményt kívánta megszólítani. Ebbéli tevékenységét még 1795 utáni politikai száműzetésében sem szüneteltette: mára- mosi és nagykárolyi elzártságában kereskedelmi tervezetet készített.¹²²

¹¹⁶ Ad inclitos et amplissimos status et ordines Regni Hungarici libera civis patriae suae devoti para- enesis. Kézirata: OSZK Kt. Fol. Lat. 647. ff. 209r–212r. Közli: A magyar jakobinusok iratai. S. a. r. Benda Kálmán. I–III. Bp. 1952–1957. I. 89–92.

¹¹⁷ *Forgó A.*: Koppi Károly i. m. 143.

¹¹⁸ A röpirat összefoglalását lásd *Forgó A.*: Koppi Károly i. m. 144.

¹¹⁹ Feldolgozásukat lásd *Hoós Éva*: Az 1790/91-es országgyűlésről kiküldött közművelődési bizottság tevékenysége az akadémiák, egyetem, népoktatás, konviktusok, és leánynevelés kérdésében (1791–1793). Doktori (PhD) értekezés. Bp. 1994.

¹²⁰ Reflexiones Caroli Koppi circa Universitatis Regiae constitutiones, illetve Animadversiones ad hasce Reflexiones. MNL OL N 106 Regnicolaris Levéltár, Archivum Regni, Lad. OOO. Deputatio regnicolaris in litteralibus (1791–1793), fasc. D. No. 3. ff. 95–102.

¹²¹ Lásd 37. jegyz.

¹²² *Hegyí Ferenc*: Koppi Károly merkantilista eszméi és kereskedelmi akadémia tervezete. Kereskedelmi Szakoktatás 50. (1942/1943) 177–186.

Konklúzió

Áttekintve a 18. századi göttingeni tudós- és tudásezsmény alapvonásait bemutató hat szempontot, megállapítható, hogy Koppi Károly ezt az eszményt egyrészt sikeresen, másrészt a helyi lehetőségekhez alkalmazva, átalakítva transzponálta magyarországi közegre, megteremtve ezzel az egyetemes történelem modern módszerekkel történő oktatásának hagyományát. Sőt, nem egyszerűen transzponálta, hanem sikeres oktatóként egyszersmind sikeres mediátorává, tudásképző, követőket toborzó csomópontjává is vált ennek a korszerű, számos elemében még ma is mintaértékű tudományos attitűdnek a 18. század végi Magyarországon.

KÁROLY KOPPI – AN ATTEMPT TO NATURALIZE THE MODERN HISTORIOGRAPHICAL METHODS OF GÖTTINGEN IN HUNGARY

by Piroska Balogh

SUMMARY

The paper introduces modern universal history (*historia universalis*) to Hungarian university education through the work of Károly Koppi (1744–1801). It also provides an outline of contemporary institutional history and theoretical and methodological background in relation to the university reforms of Joseph II, as well as highlighting the influence of the historiographical school of Göttingen. Additionally, part of the paper focuses on research methodology, relying on unpublished correspondence between Károly Koppi and József Mallyó.